

Underordning, frigörelse eller bådeoch?

Om idrottens roll i genusystemet, en forskningsöversikt

Jens Ljunggren

När ämnet idrottshistoria etablerades som akademisk disciplin i England under 1980-talet framstod ”klass” som den allra viktigaste analyskategorin. Det menar Martin Johnes i en relativt nyligen publicerad forskningsöversikt. Även regionala, lokala och nationella identiteter har ägnats stor uppmärksamhet, liksom finansieringsfrågor. Genus fanns också med i bilden, men Johnes skriver på ett sätt som låter förstå att denna teori har varit relativt svagt företrädd inom idrottshistoria. Liksom även Jeffrey Hill menar han att den historiska genusforskningen ligger efter den samhällsvetenskapliga.¹ Hur skall man tolka dessa bedömningar? Antingen har de båda historikerna rätt och då bör den genusintresserade idrottshistorikern dra öronen åt sig och fråga varför. Eller så har de fel och då tycks deras samstämmiga utsagor indikera att den idrottshistoriska genusforskningen, trots att den lever och frodas, alltjämt får finna sig i att stå bredvid och stampa när framstegen skall summeras. I själva verket har Johnes och Hill både rätt och fel. De underskattar dynamiken i den idrottshistoriska genusforskningen men de gör en korrekt bedömning av att genusteorin utvecklats svagare inom idrottshistoria än inom samhällsvetenskaperna. Dessutom har samhällsvetenskapernas försprång med tiden stärkts.

I denna artikel skall jag ge en kort historiografisk översikt över genusperspektivets utveckling inom idrottshistorieämnet. I fokus står några av de allra viktigaste anglosaxiska historikerna på området. Av ovan nämnda skäl kommer även samhällsvetare att inkluderas; en översikt med bara historiker skulle helt enkelt bli rumphuggen och dölja viktiga delar av teoriutvecklingen. Utrymmet är litet och därför begränsas framställningen till hur forskarna har förhållit sig till den fråga som handlar om i vilken mån idrotten har bidragit till att utmana respektive befästa ojämlikhet mellan män och kvinnor. Sedan de första seriösa genusanalyserna publicerades på 1980-talet har detta varit en central diskussion inom idrottshistoria och fortfarande idag pågår debatten. Seminarieriens övergripande frågor om hur genusforskningsfältet ut-

vecklats och påverkats av olika teoretiska strömningar skall jag därför belysa genom att fokusera vilka positioner som har tagit form i anslutning till denna diskussion samt hur dessa har påverkats av olika teoretiska perspektiv.

From 'Fair' Sex to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras var namnet på en antologi som gavs ut 1987 av J.A. Mangan och Roberta J. Park. Flera av de medverkande skulle snart höra till de ledande namnen inom forskningsområdet idrott-historia-genus, eller gjorde det redan, till exempel Kathleen McCrone, Jennifer Hargreaves, Helen Lenskyj, Sheila Fletcher och Patricia Vertinsky.² I välskrivna och klagörande analyser visade de hur idrotten, under i synnerhet 1800-talet och tiden kring sekelskiftet 1900, hade etablerat könsdikotomier i samhället. Men i synen på detta rådde en viss dubbelhet. Bokens redaktörer menade att idrotten var en arena där vedertagna föreställningar och underordningspraktiker också hade kunnat utmanas.³ McCrone vidareutvecklade detta i sin bok *Playing the Game: Sport and the Physical Emancipation of English Women, 1870-1914* (1987) där hon visade att idrotten var en repressiv mekanism men att den också gav kvinnor "unprecedented opportunities to free themselves from some of the more entrenched and pervasive tenets of the Victorian ideology of femininity".⁴ Flera liknande exempel kan anföras. 1994 försvarade Jennifer Hargreaves feminismen och genusperspektivet samtidigt som hon lyfte fram klassperspektivet och uppmärksammade idrottens etniska dimensioner. Hennes maktanalytiska ambitioner hindrade henne inte från att problematisera idrottens dubbeltidighet. Hon kritiserade andra strömningar inom sociologin för att inte tillräckligt kunna analysera varken underordning eller motstånd inom idrotten. Populärkulturen var hegemoniskapande men också en plats för motstånd och frigörelse. Det samma gällde sporten: "Sports are thus conceived as a constitutive process – parts of life that are structured by society and history, but also the result of actions and changing relationships." Samma år publicerade Susan K. Chan sin ambitiösa genusanalys av amerikansk idrott under 1900-talet, i vilken hon visade att denna hade utgjort en arena för maktkamp där kvinnliga framstötter utmanade gränser, men att dessa utmaningar också hade mött hårt motstånd:

Athletic participation can potentially strengthen women physically and allow them to gain a knowledge of, appreciation for, and confidence in their bodies. Women athletes have clearly benefitted from and enjoyed these aspects of sport. However, when experts and critics consistently emphasized the aesthetic versus strength-related dimensions of 'feminine' sport, they fortified a set of problematic cultural links between femininity, beauty, and female athleticism.

The Graphic – brittisk tidning med utgivning en gång i veckan med start den 4 december 1869.

Även Ann M. Hall har gjort skarpa analyser av idrottens underordningsprocesser, men samtidigt menat att kvinnor genom att idrotta har kunnat uppleva sig själva som starka, aktiva och fysiska och att detta har varit något positivt för dem.⁵

Utan att på något sätt anamma en naiv framgångshistoria har sålunda dessa idrottshistoriker kommit fram till att idrotten är ett fält som förvisso har stängt in och begränsat kvinnor, men som i någon mån också har gjort det möjligt för dem att utmana gränser och definiera sig själva som autonoma individer. Detta kallar jag för ett bådeoch-tänkande i synen på idrottens roll för att underordna och/eller frigöra kvinnor. Delvis bottnar detta perspektiv i att idrott är en form av populärkultur och att flera av de anglosaxiska idrottsforskarna har låtit sig inspireras av *cultural studies*, ett perspektiv som betonar att populärkulturen inte bara underordnar utan att den också är en plats för motstånd och kulturell förhandling. Det framskyntade ovan att även upplevelseperspektivet har spelat roll. Det som fått motivera att idrotten har en frigörande effekt har ofta varit kvinnors subjektivt positiva upplevelser av att bedriva denna verksamhet. Här går det också att se en del likheter med genusforskningsfältet i stort där man allt mer kommit att betona sådant som kultur och aktörernas roll. Möjligtvis har

bådeoch-perspektivet varit särskilt tydligt framhävt i diskussionen om idrotts-historia, men det är svårt att avgöra med säkerhet.

Bådeoch-perspektivet har dock inte anammats av alla idrottsforskare. I själva verket har olika positioner utkristalliserats. Andra forskare har konsekvent betonat att idrotten underordnar kvinnor. Susan Bordo menar att den frigörelse idrotten kan erbjuda endast är individuell och därför inte utmanar grundläggande samhällsstrukturer, samt att idrotten fortfarande idag skapar dikotomier mellan manligt och kvinnligt. Förklaringen till denna brist på progressiv utveckling sägs ligga i sportens kommersialisering. Man menar att kvinnors positiva idrottsupplevelser av styrka och förmåga är resultatet av falska marknadsföringsknep som får dem att bli individualister och vända sig bort från samhället. Viktigt är dessutom att idrotten etablerar kroppsideal som skapar stress och ångest. Även om sporten i någon mån kan ge en upplevelse av fysisk och mental styrka måste sålunda kvinnorna betala ett pris i fysiskt och psykiskt lidande.⁶

Detta starkt idrottskritiska perspektiv har olika bakgrunder. Bland annat reproducerar den vissa drag från 1960- och 70-talens nymarxistiska idrottskritik, som menade att idrotten (särskilt den organiserade tävlingsidrotten) alienerar människan.⁷ En mera näraliggande teoretisk fondvägg idag är debatten om postfeminism, vilken syftar på hur en växande skara av ofta framgångsrika kvinnor tar feminismens landvinningar för givna och utstrålar trendig livsstilsmedvetenhet. I – och genom – konsumtion, glassiga magasin, reklam och så vidare positioneras, eller positionerar sig, dessa kvinnor som aktiva subjekt, yrkesmässigt kapabla, sexuellt frigjorda och beredda att ta för sig av livet utan att stå tillbaka. Kritiken mot denna form av frigörelse liknar den som riktas mot den kvinnliga tävlingsidrotten, nämligen att den är individuell och inte samhällsförändrande. Inte minst pekar man på att den exponeras på ett sätt som döljer andra maktordningar och missförhållanden genom att exempelvis vara konsekvent heteronormativ eller blunda för sociala orättvisor och etniskt förtryck.⁸

Hur har synen på idrotten som underordande respektive frigörande kraft påverkats av andra forskningstrender och teoretiska utgångspunkter på genusforskningsfältet? Under 1990-talet dök det upp nya sätt att uttolka vad genusteori skulle vara, exempelvis manlighetsforskning. Sociologerna Michael Messner och Donald Sabo var pionjärer när det gällde att analysera idrott ur ett manlighetsperspektiv. Bland annat menade de att idrotten skapar fysisk och psykiskt lidande även för män, vilket bidrog till att på sina håll väcka misstänksamhet bland etablerade genusforskare.⁹ Men det visade sig att det manlighetsanalytiska perspektiv som Messner och Sabo stod för, och som stödde sig på Robert Connell, knappast försvagade genusperspektivets kritiska potential. De ville bedriva kritisk maktforskning och utifrån ett fe-

ministiskt genusperspektiv på djupet ifrågasätta rådande föreställningar om män och manlighet.¹⁰ I debatten mellan det som jag ovan kallat bådeochperspektivet och de forskare som mer konsekvent betonar att idrotten underordnar kvinnor har denna manlighetsanalytiska riktning snarast kommit att stödja den senare positionen.¹¹

Annan idrottshistorisk manlighetsforskning har dock intresserat sig för andra typer av frågor och därför inte direkt påverkat denna debatt. Mangan analyserade tidigt idrott ur ett manlighetsperspektiv, särskilt med avseende på hur den använts inom engelska *public schools* för att fostra ”manliga” dygder samt hur dessa ideal sedan spreds till det brittiska imperiet.¹² Mangan var en av pionjärerna inom den historiska manlighetsforskningens överhuvud, men i hans efterföljd har den idrottshistoriska manlighetsforskningen underligt nog inte frodats så som man hade kunnat förvänta sig att den skulle.¹³ Utmärkande för den idrottshistoriska manlighetsforskningen är dessutom att den ofta bedrivits utan att explicit länkas till genusteori eller pågående debatter på genusforskningsfältet. Detta gäller Mangans forskning och detsamma kan sägas om exempelvis Eric Dunnings civilisationsteoretiska analyser av idrottsmanligheter.¹⁴ Medieforskaren Garry Whannels bok *Media Sport Stars: Masculinities and Moralities* har på senare tid varit inflytelserik. På ett mycket intressant sätt visar han att manliga idrottsstjärnor under efterkrigstiden har använts som en projektionssyta för att diskutera och artikulera olika förhållningssätt till frågor om moral och manlighet, men typiskt nog utan att relatera sin forskning till en vidare genusteoretisk debatt.¹⁵

Då är det enklare att se hur senare års intresse för intersektionalitetsteori har påverkat debatten om idrotten roll för att underordna eller frigöra kvinnor. Detta är ett analytiskt angreppssätt som har kunnat stärka bådeochperspektivet (även om det inte alltid skett i form av en explicit positionering). Den forskning som uttryckligen använder begreppet ”intersektionalitet” har vidarefört många av de drag som fanns i 1980- och 90-talets idrottshistoriska genusforskning fast i en mer utarbetad teoretisk form. Intersektionalitetsbegreppet bidrog till att ytterligare lyfta fram att idrotten är en maskulinitetsdomän, men också till att betona att den är en arena på vilken instabilitet råder. Man har kunnat visa att kvinnliga idrottare på olika sätt har oviktiggjorts genom att sexualiseras, vanemässigt relateras till andra män, beskrivas som särskilt känslomässiga eller ideligen förbindas med sitt privatliv. Idag hyllas kvinnor i allt högre grad för sina idrottsprestationer, men samtidigt publiceras gång efter annan uppföljningsreportage som bestyrker att de trots sina målmedvetna elitidrottssatsningar i sitt privatliv ändå är ”riktiga” kvinnor, vilket det alltså fortfarande finns behov att bekräfta. Ändå lägger granskningarna i dagen att det i skärningspunkten mellan kategorierna skapas öppningar där alternativa tolkningar, läsningar och positioneringar har kunnat ta form. Inte minst har

det visat sig att kategorin ”nation” i idrottssammanhang har kunnat fungera på ett sätt som inkluderar och upphöjer både kvinnor och andra underordnande grupper.¹⁶

Mot bakgrund av dessa debatter framstår det som en viktig uppgift att ur ett genusperspektiv fortsatt problematisera och granska inte minst idrottens samtidshistoria. Tiden från 1970-talet och framåt har ingalunda fullständigt förverkligat jämlikhet mellan män och kvinnor, men på många områden ändå skapat betydligt jämlikare relationer än tidigare. Vilken roll har idrotten spelat i den processen? Har den brutit ny mark eller blott reagerat på och anpassat sig till eller kanske till och med motverkat jämställdhetsprocesser som pågått på andra håll i samhället? Under vilka omständigheter och i vilka sammanhang har idrott använts för att utmana respektive konsolidera och upprätthålla dikotomier och hierarkier? Vilka gränser och normsystem har det i och genom idrott varit möjligt att förändra och vilka inte?¹⁷

En vidare fråga gäller om och hur idrottshistoria kan bidra till annan genushistorisk forskning. Idrott är ett fenomen som i sig innesluter en mängd olika samhällsaspekter och det finns förstås ett flertal gemensamma angelägenheter mellan idrott och andra genusforskningsområden. Jag skall här nämna tre områden på vilka jag menar att idrottshistoria kan vara viktig för en vidare förståelse av genus: 1. *Kroppens historia*. Både idrottsforskare och andra genusforskare är intresserade av att förstå människokroppen som socialt fenomen. Detta för genusteori centrala tema kan med fördel problematiseras utifrån idrottskroppen. 2. *Intersektionalitet*. Redan innan det att begreppet hade slagit igenom i forskarvärlden bedrevs inom idrottshistoria implicit intersektionalitetsanalys. Utifrån ett genusperspektiv på idrottshistoria upptäcker man snart att kön/genus inte är en fristående dimension, utan att den samspelar med klass, etnicitet, sexualitet och nationalism. Chan, Hargraves och Mangan var alla uppmärksamma på etnicitet (ras) och klass i sina undersökningar. Även sexualitet integrerades i analysen: Idrotten framstår som starkt heteronormativ samtidigt som den har kunnat vara en ”fristad” för lesbiska. Alltjämt är den ett fruktbart område att utsätta för analyser som hanterar flera olika sociala kateorier.¹⁸ 3. *Globalisering och transnationalism*. Ytterligare ett område där idrottshistoria varit *avant la lettre* är globalisering och internationella transferprocesser. Sportens utbredning från England till övriga världen intresserade tidigt idrottshistoriker: Hur skulle man förstå att den hade blivit ett världsfenomen och vad hade hänt med den när den spreds?¹⁹ Sportens spridning har dock inte ofta analyserats genusteoretiskt. Inom idrottshistoria finns med andra ord mycket att ta tag i för den som vill granska globala och transnationella spridningsprocesser med avseende på kropp, genus, klass, etnicitet, sexualitet och så vidare.

Subordination, liberation, or a bit of both? On the role of sport in the gender system: an overview of the field

The article presents an overview of some of the research trends in sport history and gender, and in particular the issue of how historians and social scientists in the field of sport research have viewed the question of the extent to which sport has contributed to the subordination or liberation women, as the case may be. Many historians, not least the pioneers of the 1980s and 1990s, have pointed to the equivocality of sport, arguing that it has both subordinated and liberated. Others have been more unequivocal in their analyses by concentrating on sport's subordinative function, arguing that the liberation that sporting women experience is only misleading, because it is individual and not societal. Moreover, they argue that sport inflicts mental and physical suffering.

Keywords: sport, sport history, gender, nineteenth century, twentieth century

Noter

- 1 Martin Johnes, *Historiography of Sport in Britain*, s. 10. http://swansea.academia.edu/MartinJohnes/Papers/120401/Historiography_of_Sport_in_Britain; Jeffrey Hill, *Sport in History: An Introduction*, Basingstoke 2011, s. 80.
- 2 *From 'Fair' Sex to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras*, (red.) J.A. Mangan och Roberta J. Park, London 1987.
- 3 Mangan och Park, s. 4.
- 4 Kathleen E. McCrone, *Playing the Game: Sport and the Physical Emancipation of English Women, 1870-1914*, Lexington, Ky 1988, s. 2.
- 5 Jennifer Hargreaves, *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*, London 1994, s. 9, 23, 61, 85, 116, 118, 271-273, cit. s. 23; Ann M. Hall, *Feminism and Sporting Bodies: Essays on Theory and Practice*, Human Kinetics, cop. 1996, s. 39, 61, 64; Susan K. Cahn, *Coming on Strong: Gender and Sexuality in Twentieth-Century Women's Sport*, New York 1994, s. 224, 244-245, 246-279, cit. s. 224.
- 6 Susanne Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*, Berkeley 1993. För diskussion kring forskningen se: S.L. Dworkin och M.A. Messner, "Just do...what? Sport, bodies, gender", i *Gender and sport: A reader*, (red.) Sheila Scraton och Anne Flintoff, London 2002.
- 7 Bero Rigauer formulerade 1969 en nymarxistisk kritik av idrotten: *Sport und Arbeit: Soziologische Zusammenhänge und ideologische Implikationen*, Frankfurt am Main 1969. Henning Eichberg är ett viktigt namn för en liknande idrottskritik som inte är marxistisk. Se exempelvis: *Leistung, Spannung, Geschwindigkeit: Sport und Tanz im gesellschaftlichen Wandel des 18./19. Jahrhunderts*, Schr. Stuttgart 1975, Stuttgart 1978 eller *Det lobende samfund: Idrottssociologi ud fra kroppen*, Bavnepanke 1988.
- 8 Exempel på sådan ideologikritik, varav några dock i första hand analyserar ras: Mary G. McDonald, "Model Behaviour? Sporting Feminism and Consumer Culture"; Jim McKay, "Enlightened Racism and Celebrity Feminism in Contemporary Sports Advertising Discourse", Brian Wilson, "The NBA: the Canadian case", samtliga i *Sport, Culture and Advertis-*

64 UNDERORDNING, FRIGÖRELSE ELLER BÅDEOCH?

- ing: *Identities, Commodities and the Politics of Representation*, (red.) Steven Jackson och David L. Andrews, New York 2004.
- 9 Ann M. Hall, s. 45; dens. "How Should We Theorize Gender in Sport?" i *Sport, Men, and the Gender Order: Critical Feminist Perspectives*, (red.) Michael A. Messner och Donald Sabo, Champaign, IL. cop. 1990 s. 237, 239.
- 10 Michael A. Messner, Donald F. Sabo; Michael A. Messner, *Power at Play: Sports and the Problem of Masculinity*, Boston cop. 1992.
- 11 S.L. Dworkin och M.A. Messner.
- 12 Exempelvis: J.A. Mangan, *The Games Ethic and Imperialism: Aspects of the Diffusion of an Ideal*, Harmondsworth 1986, cop. 1985; dens., *Athleticism in the Victorian and Edwardian Public School: The Emergence and Consolidation of an Educational Ideology*, Cambridge 1981; *Making European Masculinities: Sport, Europe, Gender*, (red.) J.A. Mangan, London 2000; *European Heroes: Myth, Identity, Sport*, (red.) Richard Holt, J.A. Mangan och Pierre Lanfranchi, London 1996.
- 13 Johnes, s. 10.
- 14 Eric Dunning och Kenneth Sheard, *Barbarians, Gentlemen and Players: A Sociological Study of the Development of Rugby Football*, Oxford 1979.
- 15 Garry Whannel, *Media Sport Stars: Masculinities and Moralities*, London 2001.
- 16 *Olympic Women and the Media: International Perspectives*, (red.) Pirkko Markula, Houndmills Basingstoke Hampshire 2009, s. 3.
- 17 Debatt och forskning om detta pågår även bland svenska forskare, se t.ex. Eva Olofsson, *Har kvinnorna en sportlig chans?: Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet* Umeå 1989; dens. *Kvinnlig idrott eller jämställd idrott: Utvärdering av Sveriges Riksidrottsförbunds jämställdhetsarbete under 1980-talet*, Pedagogiska rapporter, nr 23 Umeå 1989; dens., "RF och kvinnorna", s. 379–395, i *Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903–2003*, (red.) Jan Lindroth och Johan R. Norberg, Stockholm 2002; Håkan Larsson, *Iscensättningen av kön i idrott: en nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan*, Stockholm 2001; Helena Tolvhed, *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, Umeå 2008; *Sexualiseringen av idrottens offentliga rum*, (red.) Birgitta Fagrell, Stockholm 2007. http://www.rf.se/ImageVault/Images/id_159/scope_128/ImageVaultHandler.aspx; Peter Dahlé, "The sex issue": *Några tankar kring sexualiseringen av idrotten med anledning av en forskningsrapport från Riksidrottsförbundet*, www.idrotsforum.org/articles/dahlen/dahlen080521.html.
- 18 Jfr Tolvhed.
- 19 J.A. Mangan, *The Games Ethic and Imperialism: Aspects of the Diffusion of an Ideal*, Harmondsworth 1986; *Pleasure, Profit, Proselytism: British Culture and Sport at home and abroad: 1700–1914*, (red.) J.A. Mangan, London 1988; *Sport in Africa: Essays in Social History*, (red.) William Joseph Baker och J.A. Mangan, New York 1987; Guttmann, Allen, *Games and Empires: Modern Sports and Cultural Imperialism*, New York 1994. För ett senare exempel: Barbara J. Keys, *Globalizing sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*, Cambridge, Mass. 2006.